

स्त्रीवाद आणि लिंग समानता

प्रा. डॉ. एल. बी. डोंगरे

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख, हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय, हिमायतनगर, नि. नांदेड (महाराष्ट्र)

स्त्री स्वातंत्र्य, स्त्री मुक्तता म्हणजे स्त्रीवाद होय. महिलांचे स्थिती सुधारल्या शिवाय जगाचे कल्याण होणार नाही. केवळ एका पंखाच्या आधारे भरारी घेणे कोणत्याही पक्षाला शक्य नाही. स्वामी विवेकानंदानी म्हटलेल्या वाक्यातून संपूर्ण कुटुंब, देश आणि विश्वाच्या म्हटलेल्या वाक्यातून संपूर्ण विकास साध्य करण्यासाठी महिलांच्या सबलीकरणाइतके दुसरे साधनच नाही. म.गांधी म्हणतात. 'मै महिला अधिकार के पट्टे पर कोई समझौता नहीं कर सकता यातून महिलांमध्ये असलेल्या क्षमतांची कौशल्याचे जाणीव होते. यामुळे लिंगाभाव समानतेचे तत्त्व भारतीय राज्यघटनेत अंतर्भूत करण्यात आले आहे. मुलभूत हक्क मूलभूत कर्तव्य व मार्गदर्शक तत्त्व यामध्ये त्याचा उल्लेख दिसून येतो. भारतीय राज्यघटना महिलांना समानताच देत नाही तर शासनाला महिलांच्या कल्याणासाठी निर्णय घेण्याचे अधिकारही दिलेले आहेत. त्यामध्ये समानते बरोबरच सर्वसमावेशक विकासाचे तत्त्व ही अंतर्भूत करण्यात आलेले आहे.

पंतजली यांच्या मतानुसार शब्द, स्पर्श, रूप, रस और गन्ध इन सबका समुच्चय स्त्री है स्त्री शब्द स्त्री स्पर्श, स्त्री रूप स्त्री रस इस लीलामयी जगत मे. अपनी अनिवर्यनीय सुषमा और अनुपम आकर्षण शक्ति के लिए सुविदित है अथर्ववेदातील वर्णनानुसार विद्या का आदर्श सरस्वतीमे धन का लक्ष्मी मे, शक्ति दुर्गा मे. इतना हि नही सर्वव्यापी ईश्वर को भी जगत जननी के नाम से सुशोभित किया गया है.

प्राचीन काळात कृषी व्यवस्थेच्या उदय झाला आणि स्त्रीयां अनेक बंधनामध्ये बांधल्या गेली. तेव्हापासून स्त्री एक अबला म्हणून तिचा प्रवास सुरु झाला. तो मध्ययुगीन कालखंडात अन्यायाच्या अतिउच्च टोकापर्यंत जाऊन पोहोचला तिथे शारीरिक, मानसिक, सामाजिक, आर्थिक, शैक्षणिक अशा अनेक पातळीवर शोषण मोठ्या प्रमाणात करण्यात आला पशुप्रमाणे त्यांना दासी-(गुलाम) समजल्या जाऊ लागले. अर्थात भारतीय समाजात स्त्रीयांना दुय्यम स्थान होते.

समस्या सुत्रण : स्त्रीवाद आणि लिंग समानता हि संशोधन निबंधाची समस्या आहे.

संशोधनाची उद्दीष्टे :

- 1) भारतीय समाजात स्त्रीयांच्या सामाजिक दर्जाचा अभ्यास करणे.
- 2) भारतीय स्त्री स्वातंत्र्याचा व अधिकाराचा अभ्यास करणे.

गृहीत कृत्य :

- 1) स्त्रीयांचे मुलभूत प्रश्न, स्त्री-पुरुष समानता, स्त्री हक्क या विषयास न्याय मिळाला नाही.
- 2) वाढता हिंसाचार, अन्याय अत्याचार, सामुहिक बलात्कार पितृसत्ताक पध्दती असलेले पारतंत्र, कुटुंब व्यवस्था यामुळे स्त्रीयांचे स्वातंत्र्य हिरावले जात आहे.

संशोधन पध्दती :-

संशोधन निबाधासाठी द्वितीय संशोधन पध्दतीचा अवलंब करण्यात आला आहे. त्यामध्ये विविध ग्रंथ इंटरनेट, मासिके, वर्तमान पत्र याचा उपयोग करण्यात आलेला आहे.

संधानाचे महत्व : स्त्रीचा विकासाचा खरा आधार आहेत. उपग्रह युगीन संस्कृतीमध्ये स्त्रीयांना सामाजिक न्याय मिळविण्यासाठी स्त्रीयांनी केलेल्या संघर्षाचे वर्णन केलेले आहे. त्यामुळे संशोधनाचे महत्व अनन्य साधारण आहे.

स्त्रीवाद :-

स्त्री शब्दाचा अर्थ नारी किंवा महिला होतो नृ.+अत्र-डीन = स्त्री जो लाजाळू, सेवा, श्रध्दा,माया, वधु, प्रतिदर्शनी,वामा, वनिता इत्यादी गुणांनी मुक्त आहे.

- वाद- (पु) वद + ध्वज = चर्चा, वचन, वाणी, कथन, वर्णन, वाद, विवाद, होता त्याच्या अर्थ वाद-विवादाद्वारे

एखाद्या विषयाच्या पक्षात किंवा विरोधातील घटकांचे विश्लेषण करून निष्कर्ष काढणे होतो.

चेतना :- याचा अर्थ भावना असा होतो मान क हिन्दी कोषानुसार चेतना मन कि बह वृजिया शक्ति है, जिससे जिवया प्राणी

को अन्तरिक घटनाओ (अनुभूतिये, भावो, विचारो आदि और तत्वो एवं बातो का अनुभव यामान होता है

स्त्रीयांची स्थिती :-

वेद काळापासून ते संगणक युगापर्यंत स्त्रीयांवर समाजिक, आर्थिक, शैक्षणिक, धार्मिक, मानसिक दृष्टीकोनातून भेद-भाव झालेला दिसून येतो. प्राचीन पुरुष सत्ताक कुटुंबाच्या उदयापासूनच स्त्रियांना समाजातील सर्वत्र क्षेत्रात स्त्रीयांचे शोषण झाले.

स्त्री म्हणजे शोषण सहन करणारी अबला अशी ओळख समाजामध्ये निर्माण करण्यात आली बाल-विवाह, केशवपण, सतीप्रथा केशवपण, देवदासी, हुंडा, गुलाम, वेश्या अशा कुप्रथा समाजात निर्माण करून स्त्रीयांचे शोषण झाले. उत्तर आधुनिक युगापर्यंत स्त्रीयांना आपल्या अधिकारांसाठी संघर्ष करावा लागल समाजामध्ये मोठ्या प्रमाणात लिंग - असमानता होती. स्त्री-पुरुष यामध्ये कोणत्याच प्रकारची समानता नव्हती. निकृष्ट दर्जा असलेली समाजातील शोषित तत्त्व म्हणजे स्त्री ही तिला स्थिती होती.

१९ व्या शतकातील स्त्रीचा मोठ्या प्रमाणात अडाणी व निरक्षर होती. शिक्षणाचा त्यांना कसल्याच प्रकारचा गंध नव्हता. समान हक्क व समान संधी नव्हती धार्मिक परंपरेनुसार स्त्रीयांचा जन्म अशुभ मानला जात होता पुरोहीत वर्गामुळे अनेक शतके स्त्रीयांना ज्ञानापासून, अधिकारापासून, स्वातंत्र्यापासून दुर ठेवण्यात आली होते. धर्म नैतिकता. रुढी-प्रथा यामुळे स्त्रीजीवनाची स्थिती अत्यंत दयनीय बनविण्यात आलेली होती.

स्त्रीवाद-चळवळीचा उदय :-

परिवर्तनवादी युगाची सुरुवात १९ व्या शतकात युरोप - अमेरिका खंडात झाली. अमेरिकेतील अबी जेफ एडम्स आणि मेरी ऑस्टीर वारेन यांनी जॉर्ज वॉशिंग्टन आणि जेफरसन वर दबाव आणून १८४८ मध्ये स्त्रीवाद आंदोलनास पुरक वातावरण तयार केले.

एलीजाबेथ कॅंडी स्टेव्हन, लुडकेसिया कफिन मोर व अन्य न्युऑर्क येथील महिला संमेलन घेऊन नारी स्वातंत्र्याचे एक घोषणापत्र जाहीर करण्यात आले त्यामध्ये कायद्याची समानता, पूर्ण शिक्षण आणि व्यावसायिक शिक्षण - संधी, समान वेतन व रोजगार उपलब्धी तसेच मतदानाचा अधिकार या बाबत लिंग समानतेवर भर देण्यात आला.

१९४६ मध्ये युनोने जागतिक स्तरावरील महिला साठी एका आयोगाची निर्माती केली. ज्यामध्ये राजकीय, आर्थिक आणि समान शिक्षणाची संधी इत्यादी घटकावर भर दिला.

१९६० च्या दशकामध्ये या चळवळीनी व्यापकरूप धारण केले. राष्ट्रीय महिला संघटन (NOW) १९६६ स्थापन करण्यात आले याची व्यापकता वाढल्यामुळे १९७० मध्ये ४०० स्थानिक शाखा निर्माण झाल्या भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलन काळात समाजसुधारकांनी स्त्री समस्येला न्याय देण्यासाठी मोठा संघर्ष केला त्यामुळे स्त्रीयांना समाजात सन्मानाची वागणुक काही प्रमाणात मिळत असताना दिसून येते.

कारणे (स्त्री-पुरुष असमानता)

भारत देशामध्ये स्त्री-पुरुष प्रमाणमध्ये दिवसे-दिवस खूप फरक पडत असलेला दिसून येतो याची कारणे पुढील प्रमाणे दिसून येतात.

- १) पितृसत्ताक कुटुंब पध्दती
- २) महिला कडून कुटुंबाच्या अपेक्षा.
- ३) स्त्रीयांच्या सुरक्षिततेची हमी नाही.
- ४) लैंगिक शोषनास बळी पडण्याचे दडपण
- ५) कुटुंब व्यवस्थेचा आधार घेऊन महिलांचा सामाजिक राजकीय,सहभाग पासून दुर ठेवणार पुरुष प्रधान समाज
- ६) महिलामध्ये समतेसाठी, विकासासाठी जागृती नसणे.
- ७) राज्यघटनेतील क्षमतेची तत्वे मनापासून स्वीकारलेली नाहीत.
- ८) महिलांना वर्षानुवर्ष दुय्यम वागणुकीची मानसिकता झाल्यामुळे त्या आत्मविश्वास राहिला नसून ती एक सवय बनली आहे.

स्त्रीया वरील अन्याय

१) **मुलगी परक्याचे धन :-** भारतीय समाज व्यवस्थेमध्ये मुलीला परक्याचे धन समजल्या जाते. स्त्रीया जास्त शिकल्यातर त्यांना बरोबरीचा वर मिळणार नाही. असा समज असल्यामुळे तिच्या शिक्षणाकडे अधिक लक्ष दिल्या जात नाही. ती शिकून

मोठी झाली तरी तिचा आपल्याला काय उपयोग होणार ? अखेर ती परक्याचे धन आहे असा समज करून सर्वच गोष्टीकड दुर्लक्ष करण्यात येते याउलट मुलांवर संपूर्ण लक्ष दिल्या जाते.

२) हुंडा पध्दत: -

अलिकडच्या काळात समाजात हुंडापध्दती वाढ होत असल्यामुळे पुरुषांचे महत्व जास्त असून स्त्रीयांच्या भ्रणहनेचे प्रमाण वाढताना दिसून येत आहे विवाहकरण्यासाठी मुलीचा वर शोधण्यासाठी मोठ्या प्रमाणात हुंडा द्यावा लागतो यामुळे मुलीला जन्मच देणे नको ही प्रथा समाजात रुढ होताना दिसत आहे. कोणत्याही परिस्थितीमध्ये मुलगाच झाला पाहीजे असा आग्रह धरल्या जातो त्यासाठी कोणत्याही मार्गाचा अवलंब केल्या जातो. हुंडा देवूनही मुलींना सासरी शारीरिक मानसिक छळ, हिंसा अशा अन्यायाला समोर जावे लागते. या कारणाने मुलगी नकोच असा समज निर्माण झालेला दिसून येतो.

३) मुलगा वंशाचा दिवा - वारस :-

ज्याच्या कुटुंबात मुलगा जन्माला आला नाही त्याचा वंश डुबतो त्यामुळे एखाद्या कुटुंबातील स्त्रीला जर मुलगा होत नसल्यास दुसरा विवाह करण्यात येतो मुलगा हा घराचा पालनकर्ता समजल्या जातो.

४) म्हातारपणाचा आधार :-

मुलींना तरुण झाल्यावर केंव्हाही लग्न झाल्यावर सासरी जावे लागते त्यामुळे तिच्यावर आपला अधिकार राहणार नाही अशा परिस्थिती मध्ये म्हातारपणा मध्ये आपला आधार बनेल

५) भारतीय स्त्रीयांचा जन्म दर :

विश्वातील सर्वसाधारण जन्मदरापेक्षा भारतातील जन्मदर सर्वसाधारण जन्मदरापेक्षा भारतातील जन्मदर सामान्य आहे. असा असला तरी बेटा बचाव बेटा पढाओं यामुळे भारतात मुलींचा जन्मदर वाढल्याचे दिसून येते. ही सकारात्मक घटना आहे.

निष्कर्ष

- १) लिंग भेदावर आधारीत असमानता आजही दिसून येते.
- २) संगणक युगात स्त्री शिक्षण महत्वाचे आहे. स्त्रीयांनी पुरुषापेक्षा कमी आहोत हि न्युनगंडाची भावना न बाळगता निरंतर विकासाचा विश्वास बाळगावा.
- ३) बुध्द, फुले, कर्वे, रमाबाई, शाहु, आगरकर, डॉ. आंबेडकर यांनी दिलेल्या स्वातंत्र्याचा श्वास घेऊन आपले अधिकार मिळवून सर्वच क्षेत्रात स्वावलंबी होऊन समाताधिष्ठीत शांतता मय समाजाची निर्मिती करायला हवी.

संदर्भ ग्रंथ सुची

- १) आंबेडकर बाबासाहेब, हिन्दु स्त्रीयांची उन्नती व अवनती जाळाबालंध प्रकाशन, २००६
- २) आढाव बाबा, ज्योतिरावांची झेप म. फुले गौरव ग्रंथ संपादक, नरकेहरि प्रकाशक, २००६
- ३) मिश्रा अर्चना चित्रामुद्रल के कथा साहित्य मॅयितन
- ४) स्नेह मोहनिस, जूही के फुलो सी हंसी वाला सोनपरी लोकायन : ३१ जुलै २००७
- ५) पाटील निरंजन, बुध्द तत्वज्ञान आणि प्रबोधनक्रांती पदमपाणी प्रकाशन २००९
- ६) सुर्या अनिल प्राचीन आर्वाचिन भारतीय स्त्री आणि हिन्दु कोडबील सुगावा प्रकाशन पुणे
- ७) आंबेडकर बाबासाहेब, महिला परिषद, महान १९२७ पूनमुद्रण, डाहार धनराज डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर भाषण आणि विचार खंड /- सी संकेत प्रकाशन नागपूर